

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТА ВЖИВАННЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ У ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Висвітлено словотвірну здатність українських дієслів утворювати чималу кількість іменників.

Аннотация. Рассмотрена словообразовательная способность украинских глаголов образовывать немалое количество существительных.

Annotation. The word-formation ability of Ukrainian verbs to form considerable quantity of nouns has been analysed in the article.

Ключові слова: дієслово, іменник, термін.

Українська мова, як і більшість мов у світі, невинно розвивається, а це вимагає постійного дослідження її лексики, правопису та інших розділів, які мають належним чином відобразити нові мовні явища з урахуванням традицій мови та тенденцій її розвитку. Зокрема, разом із науково-технічним прогресом динамічно розвиваються терміносистеми природничих наук, вивчення яких потребує певних фахових знань. Над цим питанням працювали М. Вакуленко, В. Моргунок, Н. Куземська та інші вчені.

Висока словотвірна здатність українських дієслів є джерелом утворення чималої кількості іменників, які доволі легко термінологізуються і стають важливими елементами тих чи інших терміносистем. Мета роботи полягає в тому, щоб виявити особливості використання українського словотвірного механізму в термінології.

Одним із завдань термінознавства є чітке й природне розмежування понять, які виражаються похідними від певного дієслова іменниками, та встановлення відповідності між формою та змістом таких термінів. Для правильного вживання термінів, утворених від дієслів, необхідно чітко їх класифікувати, розрізняючи явище й дії різної тривалості та повторюваності. Ці поняття часто плутають, а сучасні словники, на жаль, не приділяють їм належної уваги.

В українській мові склалася доволі потужна тенденція вживання віддієслівних іменників у певних значеннях. З одного боку, є певне протиставлення форми з нульовим закінченням (чи форми з закінченням **-а**), які описуються іменниками на **-ння**: *уява* (багата) – *уявлення* (про атом); *зсув* (частоти) – *зсування* (з місця); *розтяг* (бруса) – *розтягнення* (зв'язок) – *розтягування* (еспандера); *склад* (заводський) – *складання* (повноважень); *зріз* (поперечний) – *зрізання* (квітів) [1].

Які особливості значень надають слову нульове закінчення та закінчення **-а**? Для прикладу розглянемо віддієслівний іменник *гра*. *Це просто гра на публіку* – короткочасна дія. *Сьогодні гра в команди не клеїться* – тут ідеться про дію в її розгортанні. *Гра цього актора завжди викликає захоплення* – мова йде про узагальнення різноманітних дій. Особливо яскраво це узагальнення дій відчувається в терміні теорія ігор. Отже, така форма зовсім не завжди описує результат якихось дій. Дослідження значень цього та наведених вище прикладів наводить на думку, що форми з нульовим закінченням чи закінченням **-а** позначають не лише наслідок різноманітних дій, які описуються іменниками на **-ння**, а й певне узагальнення цих дій (чи процесів).

Проаналізувавши тлумачний словник [2], який трактує явище як "зовнішній вияв сутності предметів, процесів", а процес як "послідовну закономірну зміну станів", будемо співвідносити такі форми з явищем. Під поняттям явища, на думку автора, розуміється сукупність, узагальнення, наслідок чи передбачення різноманітних дій.

На сьогодні недоконаний вид приписується двом групам дієслів: із суфіксами **-а/-я-** та **-ува/-юва-**. Наприклад, у російсько-українському тритомнику [3] такі слова, як *відхилити* та *відхилювати* тощо, не розрізняються за значенням. Утім, семантичні відмінності тут можна знайти. Додатковий морф **-ув/-юв-** означає якусь додаткову якість поняття. Таким чином, якщо слово допускає вживання обох суфіксів **-а/-я-** та **-ува/-юва-**, то останній має вносити значення доповнення, видозміни відносно першого. Єдиною можливою видозміною недоконаного виду є так званий поєднаний, або доконано-недоконаний вид – коли відповідна дія є загалом недоконаною, але складається з низки доконаних і, можливо, недоконаних. Отже, від дієслів недоконаного виду утворюються іменники на **-ання/-яння**: *відхилання*, *позначання*; а від дієслів поєднаного виду утворюються іменники на **-ування/-ювання**: *позначування*, *відхилювання*.

Як відзначає І. Вихованець, "за семантико-синтаксичними і формально-синтаксичними показниками іменник і дієслово становлять центральні (основні) частини мови" [3]. Крім того, дієслово та іменник є ще й особливими частинами мови. Між ними існує певне протиставлення – як у поняттях "інь" і "ян". Поєднуючись у реченні, ці протилежності доповнюють одне одного. Таким чином, доконаний вид дієслова трансформується в разову (або короткочасну) дію відповідного віддієслівного іменника, недоконаний – у тривалу дію, доконано-недоконаний – у повторювану. Ми тут уникаємо нечіткого словосполучення "багаторазова дія": адже й одного разу може бути багато, і тисячі разів може бути мало. Це дає підстави вживати вираз "повторювана дія", якщо йдеться про дію, повторену принаймні двічі. Разова дія, описувана іменником, узгоджується з доконаною формою дієслова, тривала – з недоконаною, а повторювана – з поєднаною, тобто якісна ознака предметності (описується іменником) поєднується з кількісною ознакою дії (описується дієсловом).

Отже, при утворенні віддієслівного іменника вид дієслова трансформується в якість дії. За допомогою різних

форм віддієслівних іменників, наявних в українській мові, можна розмежовувати дуже тонкі поняття (що не завжди можливо в англійській, російській та інших мовах) і вживати, таким чином, найточніший і найвдаліший термін.

Наук. керівн. Архипенко Л. М.

Література: 1. Вакуленко М. О. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / О. М. Вакуленко. – К., 2009. – 69 с. – Бібліогр. : с. 18–26. 2. Словник української мови / головн. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: О. В. Дмитрієв, Г. В. Степенко, М. Д. Василега-Дерибас, Г. В. Латник, В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2005. – 1728 с. 3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. Граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Унів. вид. "Пulsари", 2004. – 400 с. – Бібліогр. : С. 391–398. 4. Русско-украинский словарь Т. I–III / гол. ред. колеґії АН УРСР І. К. Білодід. – К. : Вид. "Наукова думка", 1968. – 744 с.